

Ortaasyanın 1000 Yılı*

Araştırma kaynağı olarak Berlin Turfan Metinleri,
geçmişi ve geleceği

Hazırlayan: Hannelore Küchler

Yayın tarihi: 26 Aralık 1992, 1935-20.00

Redaktör: Walter Kirchner

RIAS Berlin

Yazar: Potsdam caddesinde, Reichpietsch-Ufer ve Kennerplatz arasında, başkent in tam ortasında yer alan Berlin Devlet Kütüphanesi (Staatsbibliothek zu Berlin) Potsdamer Platz'dan hiç de uzak değil. Kullanışlı ve görkemli bu altmış yıllık binanın ön cephesi yılın her mevsimi - tam karşısında yer alan Philharmonie gibi- altın rengiyle dostça parıldıyor. İşte "Berlin Devlet Kütüphanesi" böyledir. Bu yıl Eylül'den beri özel bir bölümü, bu yüzyılın başında Ortaasyadaki Turfan havzasında bulunup Berlin'e getirilen yüzlerce yıllık metinleri içeren yeni bir bölümü var. Berlin'li araştırmacılar bunları, ağız örülerek kapatılmış mağaralardan çıkartmışlar. Araştırmacılar buralarda, kumlarla kaplanmış, balçıkla örtülmüş olarak değişik sanat eserleri buldukları gibi farklı dillerde yazılmış el yazmaları ve (tahta kalıp yöntemiyle) basılı eserler de buldular: Sanskrit, Çince, Tibetçe, Moğolca, Orta Farsça, Eski Türkçe. Bunlar Ortaasya'nın ortalama bin yıllık bir dönemine, M.Ö. 3-4 yüzyıl öncesinden Orta çağa kadarki tarihine ait belgelerdir. Bu belgeler geçen zaman içinde Maniheizm ve Budist manastırlarda tapınaklarda saklanmıştı.

* Röportaj metninden bizi haberdar eden Dr. J.P. Laut'a ve bu metni kullanmamıza izin verme inceliğini gösteren Dr. Hannelore Küchler'e burada ayrı ayrı teşekkür ederiz. (Yayınlayan)

Dr. Feistel: Prusya Kültür Eserleri Kurumu, Berlin senatosunun aksine, bugüne kadar DAC Bilimler Akademisine bağlı olarak unter den Linden'deki Turfan Araştırmaları Bölümünde bulunan Turfan fragmentlerinin idarî ve bakım sorumluluğunu üstlendiğini açıkladı.

Yazar: Dr. Ortwin Feistel, Berlin Devlet Kütüphanesi, Doğu Bölümünün Yazmalar Şubesinde çalışmakta. Şimdi sorumluluğuna geçen bu yeni bölümün hacminin büyüklüğünü öğrenmek istiyoruz.

Dr. Feistel: Unter den Linden'de saklananların toplamı yaklaşık 30-40 bin fragmentten oluşmaktadır. Bunların yine yaklaşık yarısı, 15-20 bini şu an buraya taşındı. 5 x 5 cm'den 30 x 70 cm'ye kadar farklı boyutlarda, farklı büyüklükte.

Yazar: Sizin korumanız altındaki papirüsler ve fragment halindeki kağıtlar cam levhalar arasına yerleştirilmiş ve kenarları siyah bezle mühürlenmiş durumda. Eski Türkçe ve Eski İran dillerine ait fragmentlerse uzun yıllardan beri unter den Linden'de çalışıldığı için orada kalmış. Turfan çalışmalarının yapıldığı "Unter den Linden"e sonra yine döneceğiz. Şimdi bu konuşmada Dr. Feistel'den taşınma işinin nasıl olduğunu sormak istiyorum.

Dr. Feistel: Çok basit, ilk önce bir taşıma şirketiyle fragmentleri paketledik, sonra taşımak için sandıklara yerleştirdik, tabii bunlar şarap sandığı adını verdiğimiz küçük şeylerdi, çünkü bunlar çok sayıda şişeyi sağlam olarak saklayabilmek için oldukça dayanıklı şeyler. Daha sonra bunlar sıradan mobilya taşıma yöntemiyle unter den Linden'den buraya getirildi.

Peki şimdi bunlar nerede?

Devlet Kütüphanesinin eski yeraltı garajında, son yıllarda orada bir depo inşa edilmişti, oradaki bir odada. Devlet Kütüphanesinin diğer bütün depoları gibi bu deposu da havalandırmalı, buna göre yazmalar için gerekli olan havalandırma şartları mümkün olduğu kadarıyla sağlanmıştır.

(Yoldan depo kısmına geçiyoruz.)

Yazar: O halde 15 bin fragment. Bunlar kaç sandığın içinde, saydınız mı? Örneğin "Sandık Nr. 133" diye bir sayı okuyorum.

Dr. Feistel: Farklı farklı diziler var, henüz 200 olmadı.

Yazar: Kağıtlara sarılmış olarak ...

Dr. F.: Büyüklüğüne göre. Tabii insan 15 bin parçayı teker teker paketleyemez. (Kağıt sesi) örneğin burada Çinceler, yazmaların, tahta baskıların bir bölümü yer almakta.

Yazar: Bir numaralama söz konusu mu?

Dr. F.: Çincelerde numaralama söz konusu değil. Örneğin Toharcalarda da. Duruma bağlı olarak, farklı farklı ... Sankrit malzeme şu an altı cildi çoktan yayımlanmış durumda olan katalog çalışması çerçevesinde daha yeni yapılıyor, epey bir kısmı da benzer şekilde hazırlanmakta. Görüldüğü üzere oldukça farklı bir işaretleme sistemi söz konusu. Görüyorsunuz, hem birbirini izleyen numaralar, hem de bulunduğu yere göre verilmiş numaralar taşıyorlar. Hatta kimisi de sadece bulunduğu yerin numarasını taşıyor, ancak bu tanımlayıcı değil, çünkü bunlar sadece kayıt amacıyla verilmiş; bu fragmentler hangi külliyyatın parçası, nereden kopmuşlar, idarî açıdan işin bu yönü tamamen çözülmüş değil, bu da bize oldukça büyük bir görev yüklüyor.

Yazar: Bu doğrultuda 1899 güzünde Roma'da yapılan Uluslararası Doğubilimciler Kongresine gelen St. Petersburg'lu iki bilim adamı Berlin'de kalmışlar. Onlar, Berlin Halk Sanatları Müzesinin İslam Bölümü yöneticisi ile, Hint-Tibet Budizmi, sanatı ve mitolojisinin ünlü bir ustasıyla, Albert Grünwedel ile karşılaşmışlardı. Grünwedel 1899'da henüz 43 yaşındaydı. Belge olarak kendisine konuşmalardan notlar almıştı:

"Akademisyen Profesör Dr. Radloff ve Profesör Dr. Salemann, Roma'daki kongreye sunmak amacıyla getirdikleri Turfan'dan bulunan malzeme örneklerini, mağara resimlerini dün Berlin'e (ayrıca yazmaları ve baskı denemelerini) getirdiler, Prusya hükümetinin

desteğiyle ve Akademinin işbirliğiyle büyük bir araştırma gezisinin düzenlenip düzenlenemeyeceğini, bütün bu yapılacak çalışmalar doğrultusunda gereken bilimsel desteğin yapılıp yapılamayacağını sordular.”

Yazar: *Dilciler, din tarihçileri, arkeologlar ve sanat tarihçileri, doğubilimciler Roma’da bir araya gelmişlerdi. Katılanlar, araştırmaları iki açıdan dinlemişlerdi. Açık olan, İngilizlerin de Turfan’da, Ortaasya’da kayda değer şeyler bulmuş olmalarıydı. Avrupalı araştırmacılar, sömürgeciliğin de verdiği kolaylıkla, bu yabancı halkların sanat ve kültür varlıklarını toplamak için oralara gidebilmişlerdi. Roma’daki bu uzmanlar toplantısı yararlı olmuştu. 1899’daki Doğubilimciler Kongresi’nin üyelerinden biri şöyle yazıyor:*

“Bu buluşlar ve araştırmalar bize şaşırtıcı şeyler öğretti, örneğin Doğu Türkistan’ın 1000 yıl öncesine değin verimli bir kültür merkezi olduğunu; komşu kültürlerin, Çin, Hint, Yunan-Batı Asya kültürlerinin birbirlerini etkilemesiyle ortaya çıkmış çok çeşitli olağanüstü bir güzellik ... Rus araştırmalarının en önemli buluşu önceki yıla (1898) dayanıyor, 160’tan az olmayan sanat eseri, - kimisi Hint anlayışına göre inşa edilmiş yer üstündeki binalarda, mağaralarda, kimisi yeraltı manastırlarında, tapınaklarında. Bu tapınakların çoğu oldukça değerli dinî ve din dışı duvar resimleriyle süslenmiş.”

Yazar: *St. Petersburg’lu akademisyenler geriye döndükten sonra tekrar Berlin’e Halk Sanatları Müzesi’ne başvurdular. Bu Rus araştırma gezisi için Prusya’nın yapacağı destek onlar için çok uygundu. Ancak bu bir idealden, dilekten öteye geçmedi. Tam iki yıl sonra, 1902 Aralığında, Albert Grünwedel kendi bu yoldan Turfan’a seyahat etti. Bu ilk (ve özel) araştırma gezisini 1914 yılına değin - Albert von Le Coq ile birlikte- üç gezi daha izledi. Sonuncusu 1914 Şubatında sona erdi. Oradan getirilen resimler ve diğer sanat ürünleri Halk Sanatları Müzesinde sergilendi, o zamandan beri de bu müzeye, savaş sonrasının Hint Sanatları Müzesine ait. Peki elyazmaları, “Devlet Kütüphanesi”nin depolarında bulunan Turfan fragmen-*

leri, bunlar kime ait?

Dr. Feistel: Bu konu henüz açık değil, biraz da ikiye bölünmüş bütünlerin birbiriyle uyuşmasına bağlı; şu an için bu konu açık değil, daha açıklığa kavuşturulması gerekiyor.

Yazar: *Dr. Feistel bu yılın güz sonunu kastetmişti ancak o günden bugüne durum henüz değişmedi. Sözü edilen ana bölümler Brandenburg eyaleti, Berlin ve Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi'nde.*

Dr. Feistel: Turfan'a yapılan araştırma gezisini yönlendiren Prusya devletine ait malzeme 1914'de ilgili bakanlığın talimatı gereği çalışılması için Prusya Bilimler Akademisine tevdi edildi; çalışmalara bağlı olarak bir kısmı hemen hemen bakanlıkla benzer bakış açısına sahip bulunan Prusya Kraliyet Kütüphanesine de getirildi. Fazlası gelmedi, çalışmalar için Akademide kaldı.

Yazar: *Berlin-Nikolassee. Leopald adlı bina. Burada yaşıyor Profesör Annemarie von Gabain. Kendisi yüzyılımızla tam aynı yaşta. 91 yaşında. Sinolog, Türkolog, Sanattarihçisi. Ziyaret için odasına girdiğimde, sırtını kapıya dönmüş vaziyette pencere kenarında oturuyordu. Uzun bilim yaşamı boyunca Turfan'dan buraya getirilen belgeler ve sanat eserlerini ele almış birisi. Anlattığı kadarıyla kendisi bir subay kızı imiş. Anne-babası onun yabancı dil öğrenimine karşı çıkmamakla birlikte bir an önce ona bir meslek kazandıracak bir şeyler yapmasını istemişler. Bu nedenle de 20'li yılların başında daha bir öğrenci iken Berlin Üniversitesindeki profesörüne başvurmuş ve öğrenimiyle ilgili bir iş konusunda yardımcı olup olmayacağını sormuş.*

Prof. von Gabain: "Aaa" dedi. "Bu yüzyılın başında Ortaasyadan Berlin'e getirilen yazmalar o zamandan beri arşivde bekliyor, olmazsa onlarla ilgilenin, bunlardan bir kaç da Eski Türkçe. Görüyor musunuz, işte bir iş buldunuz. Şimdi doğru rektörlüğe gidin ve sadece Türk dillerini değil Çinceyi de bildiğinizi, dolayısıyla bu iş için uygun kişinin siz olduğunuzu, bu kadroda çalışabileceğinizi belirtin." İşte ondan sonra titreye titreye, oldukça yüksek mevkisi olan müşavir Lüder'in yanına gittim. Hemen her duman savuruştan

önce aynıyla şöyle benim bu yazmalar için uygun kişi olabileceğimi söyledi, şöyle bir güldü ve konuşmaya devam etti, “daha sonra bunu konuşmalıyız”. Ancak daha sonra benimle konuşmadı, 14 gün sonra onunla unter den Linden’de karşılaştım, benimle konuşmayacağını söyledi, ben de onu selamladım. O beni selamladı, ancak ağzındaki sigarasıyla. İşte, işler başladı, benim var oluşumun harika sebebi böyle başladı.

***Yazar:** “Harika”, diyor Profesör von Gabain, ilgisini çeken konuyla meşgul olma imkanı bulabilmesinden dolayı. Yabancı kültürleri derinlemesine nasıl öğrendiğine bu bir örnek; Turfan’dan Berlin Halk Sanatları Müzesine getirilmiş olan ve üç Uygur hanını gösteren duvar resmine bakıyoruz. Uygurlar, ortaçağların başına kadar bir süre Ortaasyaya eğemen olmuş bir Türk halkı.*

Yüz hatlarına göre doğu Asyalı üç han bir halının üzerinde ilerliyorlar. Uzun, bacaklarına kadar inen, kırmızı ve farklı desenlerde elbiseler giymişler, ve ayrıca uzun, koyu çizmeleri var. Elleri ve kolları kuşaklarının üst tarafında, silahlarının ve diğer metalik şeylerin üstünde, elbiselerinin uzun kolları yine elbiselerinin içine sokulmuş. Bu üç handan her biri dikkati çekecek şekilde tutulan birer uzun çiçek dalı taşıyor.

***Yazar:** Annemarie von Gabain’in 1973’teki bir yayınında bu konuyla ilgili bir açıklama var:*

“Burada uzun bir çiçek dalı var ... tutan eli olmaksızın çizilen bu tasvir oldukça sık, bir ressamı ait olduğu söylenemez. Durağanlık açısından imkansız olan bu ilişkinin mutlaka bir anlamı olmalı. Tun-huang’da bulunan 971 yılından kalma bir resmin bize bu konuda yardımları olacağına inanıyoruz. (Bu), bir (Budist), saygılarını sunan grup (tasvir edilmiş) var, ölen anne-babalar ve bir çok aile ferdi. Baba elinde sapsız bir çiçek tutuyor, benzer şekilde anne de, ancak saklanmış bir elde. Hayatta olması gereken diğerlerinde, ölü olmaları beklenmeyenlerde, çiçek yok. Tahminimize göre bu, çiçek sapıyla tasvir edilmiş ölülerden birinin kadir bilir torunlarınca isteklerini, yeniden doğum dualarını vurgulamak amacıyla. Yoksa yaşayan birisinde çiçek bulunmaması

gerekir. Ama ölü birisinin resmi çizilmiş, resme göre, göğüslerine bu çiçek dalı iliştilmiş olmalıydı.”

***Yazar:** Açık olan yukarda tanımlanan üçlü Uygur hanlarının kesinlikle Budizme yakın oldukları. Doğu Türkistana yapılan araştırma gezilerinden önce hiç bir zaman bu Türk halkı, Uygurlar gündeme gelmemişti. Ortaçağın sonundan beri bu bölge geleneksel olarak müslümandır.*

Prof. von Gabain: Ayrıca von Le Coq ve Grünwedel adlı beyleri de tanımıştım, bu tabii ki harika bir şeydi. Onlardan bir şeyler dinlemek, von Le Coq'u ziyare gittiğimde bir çok yazıdan ve dilden söz etmesinden dolayı ondan çok etkileniyordum.

Peki Turfan'a yapılan araştırma gezilerinden hiç söz etti mi?

Elbette, orada neler olduğunu, sarp kayalıklarda bir araya yığılmış Budist tapınakları, Maniheizt ve dahi Nesturî tapınaklarını, rehberlerle oralara tırmanışlarını ve kumlardan çıkardıklarını, ve kum içinde buldukları elyazmalarını... Sandıklara koyup Berlin'e göndermişler.

Peki bunlar kaç sandıktan oluşuyormuş?

Belki 10. Bunlar Turfan'da ağaç talaşıyla paketlenmişler. Yani her bir yazma aslında şu büyüklükte imiş, hepsi de tahrip olmuş; abartmasız, şu küçüklükteki parçaları bantla veya benzeri bir şeyle daha sonra birbirine yapıştırdık. / İşte böyle başladı, iki yıl sonra da yayımlanmaya başlandı.

Siz çok iş olacağı için kataloglama işinde hiç çalışmadınız ...

Bu bana hep söylenmiştir, “bir katalog yapınız” diye, gerçekten çok vakit gerektireceği için ben de her zaman “evet, evet” dedim, ama yapmadım. İnsanın her yazmayı yorumlaması gerekiyordu. Eğer elimde yüzlerce küçük bez parçacığı varsa, çok fazla ilerleme kaydedemezdim. Dolayısıyla insanın iş ekonomisi yapması gerekiyordu, bu kavramı anlıyorsunuzdur, ne nerede ortaya çıkıyor; geri kalanı sonra da yapabilirim vb.

Bu sizin için daha uygundu. Siz bir şeyler yayımlamak istemiştiniz.

Tam öyle, (anladığım şeyleri aldım, anlamadıklarımı bir tarafa bıraktım), sonra savaş geldi ve savaş sonrası, sonra şeytan kayboldu, sonra dediler, Berlin’de Lichterfelde’de oturdum, fazla bir şey yoktu, Akademideki insanların paraları yoktu, artık bugünden yarına herhangi bir maaşım yoktu. Kurukuruya oturdum. O zamanlar oldukça kötüydü. Bir yıl sonra Hamburg’tan haber geldi, bana Hamburg’a gelip gelemeyeceğimi sordular. “Evet” dedim ve oraya gittim. “Şansım varmış” diye düşündüm, bu Tanrının bir hediyesiydi. Bu karmaşadan sonra, bu kafa karışasından sonra ne yapabilirsem ne istiyorsam. Sonra Akademiye gittim ve yeni malzemeler alıp yayınladım.

Turfan metinlerini Hamburg’da yayımlamaya devam ettiniz mi?

Akademi için, ancak parasız olarak, onlarda hiç Batı parası yoktu, o zamanlar öyleydi. Akademide herkes beni sevgiyle, kucaklarına basarak karşıladı. Çünkü insanlar kendilerinin aptal olduklarının düşünüleceği endişesiyle Doğuya gitmiyorlardı, böylesine dar kafalı insan vardı. Ve ben kendime bana bakmaları gerektiğini söyledim, ben burada çalışıyorum, bu yazmalara ihtiyacım var.

Siz Hamburg’da çalıştınız, paranızı da üniversiteden aldınız ...

Orada ders verdim, yeni kuşakları yetiştirdim ve her tatilde de Doğuya, Akademiye gittim ve dedim ki, benim yeniden malzemeye ihtiyacım var, bana nerede olduklarını gösterin, ben sizin için bunları hazırlayacağım, bu bir şanstı, yani orada yaşayan dostlar elbette ki hepsi oldukça kötü durumdaydı, onlar için kötü olmuştu.

Yazar: unter den Linden Nr. 8. Eski Devlet Kütüphanesi’nin büyük giriş kapısının önünde duruyoruz, 1903 ve 1914 arasında inşa edilmiş. Sağ tarafı Akademinin “Turfantexte” çalışmaları için.

Dr. Sundermann: Benim asıl çalışma konum tahminen 4700 fragmentten oluşan farklı İranî dillerdeki malzemenin yayımlanması ...

***Yazar:** 22 yıldan beri buradaki çalışma ile meşgul olan Dr. Werner Sundermann açıklıyor.*

Dr. Sundermann: Yayımlamak şu demek: Dil ve içerik bakımından sıraya konulmaları, edebî eserlere göre tamir edilmeye çalışılmaları veya konu olarak ait oldukları metne göre bir araya getirilmeleridir. İçerikle kastedilense dinî içeriktir ki, çoğu kaybolmuş bir din olan Maniheizme aittir, tabii Hristiyanlığa ve Budizme ait olan metinler de vardır.

***Yazar:** Maniheizm, bir kaç yüzyıl boyunca bir Dünya dini olmuştur. Taraftarları Yakın Doğudan Ortaasya'ya kadar uzanıyordu. Maniheistler farklı farklı halklardandı. Turfan'dan Berlin'e Maniheist içerikli çok sayıda metin getirilmiş, çoğu Eski İran dilleri olmak üzere, Çince, Toharca vb. dillerden. Bu son dildense sadece ve sadece Turfan'da bulunan fragmentler sayesinde haberdar oluyoruz. Nasıl olmuştur da bunca Maniheist metin Turfan'da bir araya gelmişti?*

Dr. Sundermann: Tarih boyunca Maniheizmin Dünya dini olarak ortaya çıkışı sadece bir kez, o da Uygur Bozkır Kağanlığınca devlet dini olarak kabul edildikleri 761 veya 62, 762 yılında söz konusudur.

***Yazar:** 1969'dan beri Turfan Araştırmaları Grubunda Türkbilimci (ve kendisinin de belirttiği gibi Annemarie von Gabain'in bir öğrencisi) olarak çalışan Dr. Peter Zieme anlatıyor. .*

Dr. P. Zieme: Devlet dini olarak kabul edilmesi Maniheizmi Turfan bölgesindeki havzalarda doğrudan olmasa da bütün konularda moral bir destekle de sırtı güçlü bir duruma getirdi. Bu Türk hanedanı 840 yılında Kırgızlarca tahrip edildi, tahrip edilme belki kaba bir ifade, ama tam olarak yıkıldı. Uygur hakanlığı yıkılınca halkın çoğu yeni yerleşim bölgelerine, Çin'e, bugünkü Ganzu bölgesine, her şeyden önce Turfan havzasına yöneldi. Beraberinde bu bölgenin Türkleşmesini de getirdi, daha sonra bütün bir bölge Türkistan adıyla anılır oldu, bugün bu isim Doğu Türkistan adı altında Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi Ortaasya cumhuriyetlerini kapsayan Batı Türkistan'ın zıddı olarak kullanılmaktadır.

Yazar: Turfan ve çevresinde bulunan Ortaasya metinleri sadece Berlin'de bulunmamakta, bir kısmı da Londra, birazı Pekin'de, devamı da Tokyo'da bulunmaktadır. Bunlar dil-tarih ve dinbilimcilerce ortaklaşa olarak farklı açılardan çalışılarak Ortaçağın Ortaasyası yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Berlin'deki metinlerden dolayı Alman araştırmacılar da buna katılabilmektedir. Unter den Linden'deki çalışma şimdi Berlin-Brandenburg Akademisi çerçevesinde sürdürülmekte. Aynı şekilde Göttingen'de de Sanskrit-Turfan fragmentlmeri bir kaç yıldan beri çalışılmakta. "Berlin Devlet Kütüphanesi"nde şu an Dr. Ortwin Feistel'in yönetiminde Turfan fragmentleri toplu bir şekilde sisteme (ve de tasnife) konuluyor; son olarak diyor ki:

Dr. Feistel: Bunlar, başka şeylerle asla karşılaştırılamayacak eşsiz belgeler, sonu henüz tamamıyla görülemeyen, Ortaasya'nın din tarihi, kültür tarihi, tarih hakkında daha bulup çıkartılacak şeyler var.

Çeviren: M. Ölmez